

Gespreksnotitie tbv rondetafelgesprek over een weerbare democratische rechtsstaat
Door: Susan Top

Het is nogal een vraag: “Hoe kunnen we de democratische rechtstaat versterken?” Nou, was mijn eerste gedachte: door deze vraag te stellen! Ik werd al blij van het kale gegeven dat mijn, onze, volksvertegenwoordiging deze vraag agendeert. Dat ik werd uitgenodigd om daarover mee te praten vind ik een grote eer. Er zijn heel veel gepromoveerde academici en grote schrijvers die hier een veel gefundeerder en onderbouwde analyse over hebben dan ik. Ik pretendeer geen wetenschappelijke bijdrage. Wat ik bescheiden kan bijdragen is mijn eigen praktijkervaring die mijn huidige kijk op onze democratische rechtstaat heeft gevormd. En ik waardeer het zeer dat ik die met u mag delen.

Mijn bijdrage heb ik opgedeeld in drie delen. Het eerste deel gaat over mijn persoonlijke ervaring en beleving van de afgelopen tien jaar in de rechtsstaat Nederland. Het tweede deel beschrijft de onmacht van de rechtsstaat om de ‘Groningen-affaire’ opgelost te krijgen. Het derde deel is een op de eerste twee delen gebaseerde impressie over de weerbaarheid van de democratische rechtsstaat, uitstijgend boven de Groninger-affaire zelf.

NB Misschien ten overvloede maar toch goed om nog even expliciet te vermelden: deze gespreksnotitie heb ik geschreven op persoonlijke titel en dus niet uit hoofde van mijn huidige functie als gedeputeerde bij de provincie Groningen!

Deel 1. Persoonlijke desillusie

Om de impact van mijn ervaring te kunnen plaatsen is het goed te weten waar ik vandaan kom. Ik groeide beschermd op, in een toch wel doorsnee Drents gezin. Vader, moeder, broertje en hond in een fijne twee-onder-éénkapper in een rustig dorp. Mijn vader was docent economie op een middelbare school, mijn moeder werd, via de moeder-mavo en vervolgstudie, zelfstandig pedicure. Ze werkte een paar ochtenden per week, en verdiende zo leuk bij. Dat dat voor de Belastingdienst ging om een ‘hobby’, dat stak haar. Maar met groter onrecht dan dat kwam ik lange tijd niet in aanraking.

Ik ging rechten studeren, een jaar politicologie en uiteindelijk Bestuursrecht. Bijna vanzelfsprekend kwam ik bij de overheid terecht, eerst de provincie Drenthe, daarna de gemeente Groningen. Ik was een kritische ambtenaar, maar loyaal aan het bestuur. En, wat ik pas later zag, met het geluk dat ik voor bestuurders kon werken die dat waardeerden. Ik

geloofde in de democratie, in de overheid, in de politiek. Tuurlijk, er konden altijd dingen beter. Er was werk genoeg. Maar in de kern klopte het. En als je maar hard genoeg knokte dan bereikte je het goede. Dacht ik.

Tot ik in 2014 in het gasdossier ging werken. Langzaam maar zeker kwam ik erachter dat dat niet altijd het geval is. Dat hard werken alléén soms niet genoeg is. Ik zag gedupeerde burgers die kapot werden gemaakt, weggezet werden als leugenaars of profiteurs, individueel en collectief. Ik zag vriendelijke, redelijke, zelfs bescheiden mensen veranderen in verbitterde en verbeterde personen die niks meer geloofden en niemand meer vertrouwden. Ik zag genadeloze machinaties op gang komen om dat te legitimeren en ik zag een overheid die zo lang mogelijk wegkeek. Het was een schok voor mij. Lang dacht ik dat ze het in Den Haag niet wisten, dat ze het niet begrepen, dat ze het niet zagen. Alles haalden we uit de kast om door te dringen bij de beslissers, beleidsmakers en bestuurders. Ik heb echt lang gedacht dat als we het maar uitgelegd kregen, als we ze er maar van konden overtuigen hoe fout het ging, dat er dan wel iets zou gebeuren. Ook altijd met een mogelijke oplossing(srichting) erbij. Nooit leverden we commentaar zonder aan te geven wat het alternatief zou kunnen zijn. Zelfs niet toen jaren later de puinhopen zo groot waren dat dat nauwelijks meer te doen was. Steeds vaker werd ik meewarig en hoofdschuddend aanschouwt door mijn omgeving.

Uiteindelijk moest ook ik onder ogen zien dat, wat we ook zouden doen, hoezeer we ook gelijk hadden, argumenten er eigenlijk niet meer toe deden. Het was een ontluisterend besef. En ik bevond me op dat moment voor de keuze: Radicaliseren, illegale acties overwegen, opstand organiseren, of ... niet.

Ik ben niet gebouwd voor radicaliseren, maar dat was niet eens de belangrijkste reden om ervan af te zien. Ik was ervan overtuigd dat ook dat niet zou helpen, het zou niks oplossen. Eerder in tegendeel. We zouden makkelijk weggezet worden als een paar idiote activisten. Relschoppers. Binnen de lijntjes kleuren leverde weinig op, buiten de lijntjes kleuren zou het verwijt opleveren dat het niet binnen de lijntjes gebeurt. En dus stopte ik. Gedesillusioniseerd. Met bijna een vorm van identiteitscrisis. En de genadeklap moest toen nog komen.

Al die tijd was ik blijven geloven dat die eerste jaren de gaswinning niet naar beneden kón zonder grote schade aan de kant van de leveringszekerheid. Ik had het minister Kamp meerdere malen, in volle overtuiging, horen zeggen -en ik ging daarvan uit. Het klonk plausibel. Toen minister Wiebes niet eens heel veel later beweerde dat het wél kon, was ik in de war. Beide kon toch niet waar zijn? Maar toen ik via de verhoren van de parlementaire enquête vernam dat zelfs in de tijd van Kamp er al berekeningen lagen dat voor de leveringszekerheid veel lagere gaswinning mogelijk was (maar dat niet gebeurde om winst te kunnen blijven maken), toen stortte het laatste beetje van mijn wereldbeeld in. Ik voelde mij zó belazerd, maar ook zó dom, en zó naïef. Schaamte, woede, leegte.

Kamp loog dat hij het niet wist, of hij wist het inderdaad niet omdat het hem kennelijk niet interesseerde. Hij heeft het niet gevraagd. Maar hij riep het wel overal, te pas en te onpas, met een zelfverzekerdheid en autoriteit die weinig ruimte liet voor twijfel. Het gaat niet om Kamp, het gaat niet om dit incident op zichzelf, maar het gaat om het gemak waarmee het kon gebeuren. En het totale gebrek aan (zelf)reflectie hierop. Van hemzelf, van de minister-president, van andere politici. Juist dit soort incidenten zijn zo verschrikkelijk ondermijnend voor de democratische rechtstaat. Burgers raken hun kompas kwijt, ik was mijn kompas kwijt. Hoe moest ik verder? Ik wil me niet weer laten belazeren, ik wil niet weer naïef zijn. Maar wat dan? Alles wantrouwen? Afhaken?

Ik moest mezelf opnieuw uitvinden. Het vergt uiteindelijk een expliciet besluit van jezelf: Het feit dát het uiteindelijk wel naar buiten kwam, het feit dát er een parlementaire enquêtecommissie is geweest die zorgvuldig en integer te werk is gegaan, het feit dat de gaskraan dicht gaat. Die feiten zijn doorslaggevend geweest in de keuze om te blijven geloven dat de democratie uiteindelijk zijn veerkracht wel toont. Dat argumenten ertoe doen, en dat als je werkelijk gelijk hebt, je het uiteindelijk ook kunt krijgen. Staatssecretaris Vijlbrief zei het zelf in zijn reactie op het enquêterapport: “De Groningers hebben altijd gelijk gehad.” Dat was mooi. Maar ik sta intussen nog wel met de mond vol tanden tegen over burgers die, alles wat ‘Den Haag’ zegt, niet geloven.

Deel 2: Ervaring gedupeerden gaswinning Groningen

Het was een indringend moment tijdens de rechtszitting die de toen 80-jarige boer Sijbrand Nijhoff tegen de NAM en EBN had aangespannen. Nijhoff had op zijn manier, in zijn eigen woorden, met een overtuiging tot in het diepst van zijn vezels, zijn verhaal gedaan. Over hoe de familieboerderij ‘Felwerder Voorwerk’ verwoest was door de gaswinning. En over alle aantoonbare leugens die er in de rapporten waren terecht gekomen. Maar, zijn verhaal was niet relevant. De rechtbank had ordners vol rapporten van experts en juristen van NAM voor zich op tafel. De één-pitter advocaat en dito contra-expert vielen weg tegen het leger van NAM en Staat. De rechter boog voorover richting Nijhoff, zuchtte diep en vroeg hem: “Meneer Nijhoff, wilt u gelijk krijgen, of wilt u gelukkig worden?”

Nijhoff schikte tijdens de schorsing, op aanraden van zijn advocaat, voor een fractie van het schadebedrag. De boerderij is verkocht. ‘Gelukkig’ gaat hij de rest van zijn leven niet meer worden. Sijbrand kan namelijk niet tegen onrecht.

De kern van de problematiek in Groningen is allang niet meer de aardbevingen zelf, maar de tsunami aan bureaucratie die erop volgde. Burgers verzopen letterlijk in de dikke rapporten, de verschillende regelingen, instanties, brieven, websites en info-avonden. En toen dat werd gesignaleerd werd er niet gezocht naar een oplossing maar werden er noodverbanden en vangnetten opgetuigd. Wat op een bepaalde manier het oorspronkelijke probleem alleen maar verergerde. Regels en werkwijzen werden op onderdelen aangepast, wat tot verschillen en verwarring leidde. Er kwamen nieuwe instanties bij, nieuwe hoepels waar doorheen gesprongen moest worden om voor hulp in aanmerking te komen.

In tien jaar tijd ging de problematiek van NAM naar CVW, naar NCG, naar TCMG, naar IMG en NCG2.0. In Groningen hebben we op dit moment naast bewonersbegeleiders van IMG, NCG en gemeenten, intussen de commissie Bijzondere Situaties, het Interventieteam vastgelopen situaties, er is een tackle team, Stut-en-Steun, agro-consulenten, mkb-consulenten, en aardbevingscoaches. Onlangs is er nog een 'taskforce MKB' aan toegevoegd, en een 'taskforce Agro' staat op de rol.

En natuurlijk, er worden ook kwesties opgelost. Misschien wel de meesten, dat hangt ook een beetje af van de gehanteerde definitie van 'opgelost'. Excell-sheets laten zien dat hele grote aantallen schademeldingen afgevinkt worden. En in toenemende mate woningen 'veilig' zijn. In hoeveel gevallen daarvan het werkelijk ervaren probleem ook inderdaad is opgelost in de beleving van de burger zelf, vertelt deze informatie niet.

Hoe dan ook, de grote aantallen die worden afgevinkt, is dat dankzij of ondanks de manier waarop het systeem is ingericht? Er is ingezet op veel en ruim compenseren. Forfaitaire bedragen voor de grote aantallen. Eerst 5.000, nu zelfs 10.000 euro. Het leidde tot een omgekeerde wereld. Inwoners 'aan de randen van het aardbevingsgebied' kregen snel en makkelijk uitgekeerd. Inwoners met grote problemen in de kern van het gebied werden wél inhoudelijk beoordeeld op de vraag of de schade wel verband hield met de gaswinning. Aan twee kanten helpt dit niet. Steeds meer mensen aan de randen meldden schade. Vaak met enige schaamte, maar de bureaus hadden het ook gedaan. "En anders ben je een dief van je eigen portemonnee" is een veel gehoorde uitspraak. Deze inwoners zijn blij met de vergoeding, maar het heeft hun vertrouwen in de overheid niet perse vergroot. En de zwaar gedupeerde inwoners in de kern van het gebied bleven vastzitten in procedures, wat ook het vertrouwen in de overheid niet helpt.

Het allerlaatste station, voor mensen die er werkelijk aan onderdoor gaan, is de Commissie Bijzondere Situaties. Om daar terecht te kunnen moet je voorgedragen worden door de burgemeester, aantoonbaar financieel helemaal klem zitten, en minimaal aan een zware burn-out leiden. Bankafschriften en doktersverklaringen zijn noodzakelijk. Als je eenmaal

binnen bent wordt, voor het eerst in jaren, de vraag gesteld: *Wat is hier nodig om de zaak weer op de rails te krijgen?* Deze commissie werd in 2014 tijdelijk ingesteld. Nu, tien jaar later, komen ze nog om in het werk.

Nooit is er een punt geweest waarop we ons met elkaar afvroegen: Oké, wat we nu doen, waar leidt dat eigenlijk toe? Redden we het met net iets meer van hetzelfde of moet het echt anders? Gaat het om verbeteringen binnen het systeem of werkt het systeem zo gewoon niet? Wat willen we eigenlijk uiteindelijk bereiken? Wat is het doel? Wat is echt nodig? Herstellen we hiermee het vertrouwen in de overheid? Ja, er is geld tegenaan gezet. Ook best veel. Maar uitvoering van overheidsbeleid is niet enkel een begrotingspost, het is de essentie van goed bestuur. Vertrouwen is niet te koop.

Een fundamentele discussie over de aanpak, de aard en de omvang van de operatie is nooit gevoerd. Er komen nieuwe directeuren, nieuwe bewindspersonen, nieuwe ambtenaren. Die nemen de situatie zoals die is en kijken met frisse moed welk sausje zij erover heen kunnen doen. Dat klinkt cynischer dan bedoeld. In de meeste gevallen waren de intenties oprecht. Met horten en stoten is op deze manier ook heus een hoop verbeterd. Maar de verhouding tussen wat het allemaal kost en wat het aan bevredigend resultaat oplevert is wel een beetje zoekgeraakt. Alleen al de zaak Nijhoff heeft de overheid tonnen gekost. Wat heeft het opgeleverd?

Deel 3: De 'Felwerder Voorwerk' als samenleving

Analyses zijn de afgelopen jaren volop gemaakt. Het gat tussen de Haagse werkelijkheid en de praktijk van de burgers is te groot aan het worden en vormt daarmee een bedreiging voor de legitimiteit van de macht.

Soms heet het 'de kloof' -tussen elite en de rest, tussen arm en rijk, tussen stad en platteland, tussen beleid en uitvoering, tussen woorden en daden-, soms wordt er gesproken over de Haagse 'bubbel', soms van 'systeem falen'. In de kern komt het er meestal op neer dat de antwoorden en oplossingen vanuit de politiek, niet als antwoord of oplossing in de dagelijkse praktijk van burgers wordt ervaren. De problematiek van 'de kloof' is overigens niet nieuw, daarover las ik al in mijn studieboeken. Des te wranger is het dat die kloof, en daarmee het vertrouwen in politiek en overheid, de afgelopen decennia niet verkleind maar juist vergroot lijkt te zijn.

Ondanks de vele en vaak herkenbare analyses over deze 'kloof-problematiek' ben ik een begin van een antwoord nog nauwelijks tegengekomen. Wel steeds meer politici die zich de analyse eigen hebben gemaakt, en deze treffend kunnen verwoorden. Daarmee sluit je aan bij de beleefwereld van de burgers, zij herkennen zich in die analyse. Maar dat is nog heel wat anders dan het kunnen veranderen. En dat zie ik voorlopig ook niet gaan gebeuren, want, heel simpel: Wie heeft daar belang bij?

Even cru geformuleerd: de kloof-cultuur ontstaat in een machtsdominante context. Een politieke elite die comfortabel op haar plek zit. In een 'kloof-cultuur' hebben politieke leiders geen belang bij veranderingen en werkelijke oplossingen. Dat geeft namelijk veel 'gedoe'. Deze politieke leiders hebben er vooral belang bij om politieke leiders te blijven. Het daadwerkelijk nemen van inhoudelijke verantwoordelijkheid is daar niet perse behulpzaam bij, want kent een hoog afbreukrisico. We knippen verantwoordelijkheden op in heel veel stukjes. Verantwoordelijk voor beleid, voor uitvoering, voor advies of toezicht. Zodat niemand het probleem in totaliteit op het bord heeft liggen en iedereen zich altijd kan verschuilen achter een ander. We schuiven het door, bedenken politieke bezweringsformules, bestellen een advies, laten het onderzoeken, kopen tijd en in het uiterste geval maken we geld vrij voor 'quick wins'. Voila! Maar met geld alleen koop je geen oplossingen. Daar is ook visie voor nodig, het werkelijk willen doorgronden van het probleem, doorzettingsvermogen, creativiteit en blijvende aandacht. Allemaal zaken die politiek leiders zich niet denken te kunnen veroorloven. En zich ook simpelweg niet kunnen veroorloven, zolang het zuivere machtsdenken dominant is. En ze *hoeven* het zich ook niet te veroorloven. Machtspelers worden vooral bewonderd om hun kundigheid in het spel. "Knap hoe hij/zij zich hier weer uit heeft gered!" Al dan niet behaalde reële resultaten zijn daarmee nauwelijks nog van belang bij verkiezingen.

Een ander mechanisme wat hiermee samenhangt is de overregulering in Nederland. Voor alles wordt een protocol, een regeling, een wet gemaakt. Voor elke uitzondering en voor elke cent die uitgegeven wordt. Ook dat heeft een verstikkend effect op reële argumenten en de behoefte om te willen weten hoe iets nu echt zit. Ambtenaren, maar ook rechters, volgen deze regeltjes lineair. Het ontslaat alle betrokkenen van de noodzaak zelf na te denken, en zelf verantwoordelijkheid te nemen. Dat is comfortabel maar het helpt niet om 'de kloof' te dichten. Het is onmogelijk om een regelstelsel zo in te richten dat die aan alle relevante aspecten van een praktijkgeval tegemoet kan komen. Toch blijven we het hardnekkig doen.

Een voorbeeld. In Groningen is het zo dat schade vooral cosmetisch wordt hersteld. Simpel gezegd, op zo'n manier dat de scheuren niet meer zichtbaar zijn. In sommige gevallen is de schade dusdanig dat het huis eigenlijk is 'ontwricht'. Cosmetisch herstel is dan een zeer tijdelijke oplossing, want met een volgende trilling -of zelfs zonder- komt na enige tijd schade terug. Het hele circus kan dan van voor af aan beginnen. We konden het zelf bedenken, maar het bleek ook uit onderzoeken dat

mensen die geconfronteerd werden met deze 'herhaal-schade' de grootste gezondheidsrisico's lopen. Het gaat niet om een handvol maar om honderden zo niet duizenden adressen. Het constructief of duurzaam herstellen gebeurde niet, "want dat was eigenlijk versterking, en dat is een ander loket (NCG)." Bij dat loket kregen inwoners vervolgens te horen dat de woning door het rekenmodel niet was aangewezen als 'mogelijk onveilig' en er dus niet zou worden versterkt. Einde oefening. Jarenlang is gestreden over deze kwestie. Pas vorig jaar, bij de kabinetsreactie op de enquête, kwam er een doorbraak: maatregel 4 uit Nij Begun kondigt onder anderen aan dat *"het mogelijk wordt om bewoners een herstelmethode te bieden waarmee voorkomen kan worden dat schade snel terugkeert"* (Even op je in laten werken! Na tien jaar en een parlementaire enquête wordt het mogelijk om iets volkomen logisch te gaan doen!).

Ik ging ervan uit dat er hiermee de ruimte was ontstaan voor het IMG om daar waar deze gevallen zich voordoen (of in het verleden hadden voorgedaan) nu gewoon grondig aan te pakken. Tot mijn verbijstering kreeg ik een paar maanden later een presentatie over de 'Regeling Duurzaam Herstel'. Voor dit specifieke onderdeel werd opnieuw een aparte regeling gemaakt! Met criteria, wie komt wanneer, waarvoor, 'in aanmerking'. Weer hoepeltjes, met weer nieuwe 'grensgevallen', weer mogelijke bezwaarprocedures... Waaróm?!? Het gebeurt bijna onbewust. Als in een reflex. We lijken verleerd om te handelen zonder regel gestuurd te zijn. Zelf nadenken, zelf keuzes maken, zelf verantwoordelijkheid nemen. Als instituut of als individu. We kunnen of durven het niet (meer?). Vertrouwen we de ander niet of vertrouwen we ons zelf niet?

Op een afstandje bezien leidt deze hele situatie tot een nogal bizar beeld. Grondrechten van burgers (bv het recht om veilig te kunnen wonen) worden zonder blikken of blozen met voeten getreden. Maar vervolgens wordt wel snoeihard vastgehouden aan kleine regeltjes waarom iemand ergens niet voor "in aanmerking" kan komen. En daar is vervolgens niet meer met reële argumenten over te praten "want het is nu eenmaal zo. Ik heb het ook niet bedacht." Het is echt gekmakend.

Beleid lijkt in Nederland pas uitvoerbaar als het vertaald is in regeltjes. En in die regeltjes sneuvelen de goede bedoelingen van het beleid. Bijna niemand die daarop let. Ook in de Tweede Kamer niet. In de debatten werden vaak wel de goede dingen gezegd, maar zodra er een wet of regeling voorligt verdiept vrijwel niemand zich erin of die wet of regeling daadwerkelijk gaat doen wat men had beoogd. Uitvoeringstoetsen helpen daar nauwelijks bij, die zijn geschreven vanuit het perspectief van de uitvoeringsinstantie (wat kunnen wij gegeven deze wettekst aan?). De vraag: Waar gaat dit toe leiden vanuit het perspectief van de burger? komt niet of nauwelijks aan de orde. Mijn beeld was dat er in debatten wel van alles gewisseld kon worden maar zodra de bewindspersoon een concreet (wets)voorstel voor had liggen, de 'lol' er af was. De coalitie steunde het per definitie, de oppositie pruttelde of protesteerde voor de vorm. Ik sprak er wel eens een Kamerlid op aan. De reactie was meestal lauw. "Tja, zo werkt het hier nu eenmaal."

Het is vreselijk moeilijk om aan dit mechanisme te ontsnappen. Enkelingen die zich hieraan niet conformeren worden als een virus uit het systeem, in het gat van de kloof geduwd. Niet omdat die eenling zelf nu zo bedreigend of vervelend is, maar anderen moeten zich vooral niks in het hoofd halen. Het zijn bijna normale groepsprocessen. Tot op zekere hoogte functioneel maar als het groepsproces het systeem van de morele 'checks-and-balances' ondermijnt wordt het gevaarlijk.

Als politiek leiders geen belang hebben bij reële oplossingen en (dus) reële argumenten dan duurt het niet lang, of daar heeft de ambtelijke top ook geen belang bij. Die zijn er immers om hun politieke bazen te dienen? Als de ambtelijke top geen belang meer heeft bij reële oplossingen en argumenten dan duurt het niet lang meer voordat het hele ambtelijk apparaat daar geen belang meer bij heeft. Het denken in politiek-bestuurlijke oplossingen loont, het tegengas geven met reële argumenten wordt afgestraft. Anders gezegd: de uitwerking van het uitgevoerde beleid is niet relevant, alleen op politieke marketing gebaseerd beleid doet ertoe. Heel snel wordt zo'n bedrijfscultuur heel hardnekkig. Iedereen weet, om zoiets bij te sturen moet je beginnen bij de bron. In dit geval dus bij de politiek. Beginnen met het ambtelijk apparaat zonder de politieke bestuurscultuur daarbij te betrekken is water naar de zee dragen.

Een weerbare democratische rechtsstaat is een samenleving die gebaseerd is op een machtsbalans. Heel simpel: We gaan ervan uit dat iemand 'die er een potje van maakt' bij de volgende verkiezingen afgestraft wordt. Omdat kiezers dat zien, en dus weten: "Dit is niet goed voor ons." Machtsmisbruik zou om die reden niet lonen, en dus worden voorkomen.

Daarmee is het een feit dat kennis en informatie een cruciale en centrale rol spelen in het goed functioneren van een democratische rechtsstaat. Wanneer dat gegeven misbruikt wordt, campagnes, marketing en dus manipulatie de overhand krijgen, ontstaat een probleem. Op basis waarvan maakt de kiezer dan nog een afweging? Wanneer de kiezers misleid kunnen worden, krijgt 'macht om de macht' veel meer ruimte. Of en hoe iemand in kan spelen op emoties, wordt een belangrijkere factor dan wat iemand concreet doet en aan resultaten behaalt. Met de opkomst van sociale media en nepnieuws is dit een serieus issue aan het worden. Als niemand meer weet wat waar is of hoe iets precies in elkaar zit, vallen we allemaal terug op wat we 'geloven dat waar is' of 'wat goed voelt'. Een reële discussie met reële argumenten wordt daarmee lastig. Dat je reële argumenten anders kunt waarderen en andere opvattingen kunt hebben over hoe je ermee om moet gaan is niet erg. Dat is politiek. Maar als de reële argumenten wegvallen, dan wordt het boksen tegen lucht.

Tegenwicht is noodzakelijk. Die moet komen van wetenschap en journalistiek. Voor beiden geldt dat de geloofwaardigheid op het spel staat. Steeds meer wetenschappers zijn afhankelijk van betaalde opdrachten en vroeg of laat gaat dat fout. Enkele foute incidenten zijn genoeg om voor

lange tijd, alle wetenschap verdacht te maken. Het vak journalistiek sneeuwt inmiddels onder in het commerciële 'media-geweld'. Zelfs nu nog deels gesubsidieerde regionale omroepen sturen in toenemende mate op het aantal 'kliks' op online artikelen. Levert meer reclamegeld op. Maar het zijn de sterk versimpelde sensatie-berichten die het beste scoren. Een zinloze wanhoopspoging om de opmars van socialmedia voor te blijven. Vernietigend voor het zuivere journalistieke vak.

De ontwikkelingen rond social media en haar alles ondermijnende algoritmes vormen een in kracht toenemende storm die op de democratische rechtsstaat af komt. Zie de samenleving, de democratische rechtsstaat, als een groot gebouw. Of als een grote boerderij zoals "Felwerder Voorwerk" van Nijhoff. Het gebouw rust op een fundering, die wordt gevormd door volksvertegenwoordigers, ambtenaren, wetenschappers, en rechters. De hoekankers, draagbalken, en dakconstructies worden gevormd door journalisten, agenten, onderwijs- en zorgpersoneel. De kennis en informatie vormt het cement tussen de stenen. Samen zorgen zij ervoor dat de rechtsstaat, ook bij zwaar weer, krachtig blijft staan.

Politiek leiders kunnen vervolgens de inrichting van het pand bepalen. Een grote keuken, of juist niet? Hoeveel stoelen staan aan tafel, welke gordijnen hangen we op, hoe ziet de entree eruit? Maar de belangrijkste taak is het zorgen voor onderhoud. Vaak bestaand uit een likje verf, moeren en bouten aandraaien. En soms zijn de politiek leiders ook architect en constructeur, wanneer een verbouwing van het pand noodzakelijk is. Het moet gemoderniseerd, uitgebreid of anders ingedeeld worden. Zij moeten ervoor zorgen dat dat verantwoord gebeurt, dat de draagconstructies intact blijven, dat de fundering het nog houdt, en de historische waarde niet verloren gaat. Het pand moet ten alle tijden bestand zijn tegen stormen en overstromingen, dat is de kerntaak van politiek leiders.

Om als fundament en draagconstructie te kunnen functioneren is het randvoorwaardelijk dat er voldoende moreel gedreven kritische massa in de samenleving blijft. Te beginnen met volksvertegenwoordigers, wetenschappers, ambtenaren, rechtelijke macht, maar ook journalisten: zij moeten allemaal het diepe besef voelen dat zij een verantwoordelijkheid hebben. Geen baan, maar een verantwoordelijkheid voor het in stand houden van de democratische rechtsstaat. Dat houdt in dat ze altijd op zoek moeten blijven naar de reële argumenten, naar de waarheid, naar hoe zaken nu werkelijk in elkaar steken. Twijfel hoort bij deze verantwoordelijkheid. Blijven nadenken, eigen verantwoordelijkheid nemen, waarden gedreven lief hebben. Het lief om het risico te nemen het eigen belang te schaden, ten gunste van het algemeen belang.

Of dit maakbaar is, is zeer de vraag. Er is wel wat aan te doen om vorming en aanwas van moreel gedreven kritische massa te stimuleren en te faciliteren. Gesubsidieerd, maar op afstand geplaatst en onafhankelijk journalistiek vakmanschap kan een belangrijke rol vervullen. Dat is voor

iedereen goed, ook voor die partijen die nu de publieke omroep zouden willen afschaffen. De wetenschap weer zuiver onafhankelijk wetenschap maken, gaat op termijn ook helpen. Maar de belangrijkste stap die de politiek nu kan zetten, voor het weerbaar houden van de democratische rechtsstaat, is het beheersen van social media en -zelfde kant van die medaille- tegen gaan van de enorme toegenomen laaggeletterdheid onder jongeren. Als we dat niet heel snel weten te keren zijn alle andere acties zinloos. Als toekomstige kiezers niet eens in staat zullen zijn om (nieuws)berichten te lezen, vacature teksten te snappen, websites te begrijpen, formulieren in te vullen, of mailtjes te schrijven, dan hebben we onze democratische rechtsstaat overgeleverd aan TikTok.

Felwerder Voorwerk heeft 150 jaar met trots gediend als een familieboerderij. Toen Nijhoff er gedesillusioneerd vertrok, zat het vol scheuren, was het verzakt en verbleekt. De samenleving, de democratische rechtsstaat, had er duidelijk gefaald.